Dâvûd, "Fiten", 1, 2, 3; Tirmizî, "Fiten", 24, 25, 27, 31, 32, 59, 60, "Menâḳıb", 18, "Tefsîr", 7; Ebû Hanîfe, *el-Fıḳhü'l-ebsaṭ* (nşr. M. Zâhid Kevserî, trc. Mustafa Öz, *İmam-ı Azamın Beş Eseri* içinde), İstanbul 1981, s. 44; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Teceddüd), s. 122, 240, 245, 279, 285, 318; İbn Sa'd, *eṭ-Ṭabaḳāt*, V, 162; Câhiz, *el-ʿOs̱mâniyye* (nşr. Abdüsselâm M. Hârûn), Kahire 1374/1955; Ya'kūbî, *Târîḫ*, II, 215, 326; İbn Kuteybe, *el-Maʿârif* (Ukkâşe), s. 362; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, I, 461-462; VI, 218; XIII, 473-475; XVI, 162, 196-197, 200, 235; a.mlf., *Târîḫ* (Ebü'l-Fazl), IV, 148; V, 48, 72, 384, 393, 482-495; VI, 142, 174, 581; VII, 320, 422; X, 28; Nuaym b. Hammâd, *Kitâbü'l-Fiten ve'l-melâḥim* (nşr. Süheyl Zekkâr), Beyrut 1993, s. 18-19; Eş'arî, *Maḳālât* (Ritter), s. 451-452; Makdisî, *el-Bedʾ ve't-târîḫ*, II, 133, 165; Mes'ûdî, *Mürûcü'ẕ-ẕeheb* (Abdülhamîd), III, 78-81; Dânî, *et-Teysîr* (nşr. O. Pretel), İstanbul 1930, nâşirin mukaddimesi, s. Ḥ; Hâkim, *Müstedrek*, III, 366; Gazzâlî, *İḥyâʾ*, II, 437; Şehristânî, *el-Milel* (Kīlânî), I, 152; Kurtubî, *et-Teẕkire* [baskı yeri ve tarihi yok], s. 523-712; Kazvînî, *Müfîdü'l-ʿulûm*, Beyrut 1985, s. 452; İbn Teymiyye, *Tefsîru sûreti'l-Kevs̱er* (*Mecmûʿatü'r-resâʾili'l-münîriyye* içinde), Riyad, ts., I, 244; a.mlf., *Mecmûʿu fetâvâ*, IV, 77, 79; XIII, 255; a.mlf., *el-İstiḳāme* [baskı yeri ve yılı yok], II, 290-291; a.mlf., *Minhâcü's-sünne* (nşr. M. Reşâd Sâlim), Riyad 1986, VI, 259; Zehebî, *Aʿlâmü'n-nübelâʾ*, IV, 200; X, 600, 609; a.mlf., *Maʿrifetü'l-ḳurrâʾ* (nşr. Tayyar Altıkulaç), İstanbul 1995, II, 776; İbn Kesîr, *en-Nihâye* (Ebû Abye), I, 72; a.mlf., *el-Bidâye*, VI, 191; VII, 253, 285-290; İbn Haldûn, *Muḳaddime*, II, 821 vd.; İbn Hacer, *Fetḥu'l-bârî* (Sa'd), XXVII, 4-5; a.mlf., *Lisânü'l-Mîzân*, Beyrut 1971, I, 13; a.mlf., *Tehẕîbü't-Tehẕîb*, X, 462; *Tecrid Tercemesi*, Mukaddime, I, 98-99; Makrîzî, *Kitâbü'l-Muḳaffâ*, Beyrut 1991, V, 525, 543; Aynî, *ʿUmdetü'l-ḳārî*, Kahire 1392/1972, XIV, 113; Begavî, *Mesâbîḥu's-sünne*, Beyrut 1987, III, 465; Süyûtî, *el-Ḥaşâʾişü'l-kübrâ*, Kahire 1967, II, 233, 239; İbnü'l-İmâd, *Şeẕerât*, I, 79; Kirmânî, *Şerḥu'l-Buḫârî*, Beyrut 1981, VII, 55; *Keşfü'ẓ-ẓunûn*, II, 1445; Şah Veliyyullah ed-Dihlevî, *Ḥüccetullâhi'l-bâliga*, Kahire, ts., II, 877; Sıddîk Hasan Han, *Ebcedü'l-ʿulûm*, Beyrut 1978, II, 518-519; Ali el-Kārî, *el-Maṣnûʿ fî maʿrifeti'l-ḥadîs̱i'l-mevżûʿ*, Riyad 1984, s. 211-212, 221; a.mlf., *el-Esrârü'l-merfûʿa fi'l-aḫbâri'l-mevżûʿa*, Beyrut 1971, s. 399; *Îżâḥu'l-meknûn*, II, 317, 336; Azîmâbâdî, *ʿAvnü'l-maʿbûd*, XI, 407-408; İbn Tâvûs, *el-Melâḥim ve'l-fiten fî ẓuhûri gāʾibi'l-muntaẓar*, Beyrut 1408/1988; Reşîd Rızâ, *Tefsîrü'l-menâr*, IX, 504-507; Muhammed b. Abdülvehhâb, *el-Müʾellefât*, Riyad 1398; İsmail Hakkı İzmirli, *Siyer-i Celîle-i Nebeviyye*, İstanbul 1332, s. 138-154; Elmalılı, *Hak Dini*, II, 1090-1091; Ömer Rıza Doğrul, *Sadr-ı İslâm*, İstanbul 1928, VIII, 35-46; IX, 55-56; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 799; Dozy, *Supplément aux dictionnaires arabes*, Beyrut 1968, II, 530; Sezgin, *GAS*, VII, 43-46, 64, 212, 314-317; J. Schacht, *The Origins of Muhammadan Jurisprudence*, Oxford 1975, s. 36-37; M. Bâkır el-Meclisî, *Biḥârü'l-envâr*, Beyrut 1983, XXVIII, 37; M. Dervîş el-Hût, *Esne'l-meṭâlib fî eḥâdîs̱i muḫtelifi'l-merâtib*, Beyrut 1983, s. 372; Âgā Büzürg-i Tahrânî, *eẕ-Ẕerîʿa ilâ teṣânîfi'ş-Şîʿa*, Beyrut 1983, XVI, 112-114; XXII, 187-190; E. Sivan, *Radical Islam: Medieval Theology and Modern Politics*, London 1985, s. 90; Kays Âl-i Kays, *el-Îrâniyyûn*, III, 41; G. van Vloten, *Emevî Devrinde Arap Hakimiyeti* (trc. Mehmet S. Hatiboğlu), Ankara 1986, s. 65-70; Ahmed İzzeddin el-Beyânûnî, *el-Fiten*, Beyrut 1986, s. 7; Nâsırüddin el-Elbânî, *Żaʿîfü Süneni İbn Mâce*, Beyrut 1988, s. 318-336; Mâhir b. Sâlih, *er-Risâle fi'l-fiten ve'l-melâḥim ve eşrâṭi's-sâʿa* [baskı yeri yok] 1989; Hasan Mustafavî, *el-Ḥaḳāʾiḳ fî târîḫi'l-İslâm ve'l-aḥdâs̱*, Kum 1410; Ali Nemâzî, *Müstedrekü Sefîneti'l-biḥâr*, Tahran 1404, VI, 192-201; İlyas Çelebi, *İslâm İnancında Gayp Problemi* (doktora tezi, 1991), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İSAM Ktp., nr. 11.538, tür.yer.; E. Kohlberg, *A Medieval Muslim Scholar at Work*, Leiden 1992, s. 60-61, 142-152, 168, 169, 245-246; Hişâm Cuayt, *el-Fitne*, Beyrut 1993; Abdulkader Tayob, "An Analytical Survey of al-Tabarī's Exegesis of Cultural Symbolic Contruct of Fitna", *Approaches to the Qur'an*, London 1993, s. 158; Tâhâ Hüseyin, *el-Fitnetü'l-kübrâ*, Kahire, ts.; E. H. A. Juynboll, "The Date of the Great Fitna", *Arabica*, XX/2, Leiden 1973, s. 142-159; D. B. MacDonald, "Melâhim", *İA*, VII, 659-661; a.mlf., "Kıyâmet", *a.e.*, VI, 779; A. Ateş, "Muhyi-d-Din Arabî", *a.e.*, VIII, 547; Abdülkerim Özaydın, "el-Bidâye ve'n-nihâye", *DİA*, VI, 132; Metin Yurdagür, "Cefr", *a.e.*, VII, 217-218.

İLYAS ÇELEBİ

el-FİTEN ve'l-MELÂHİM

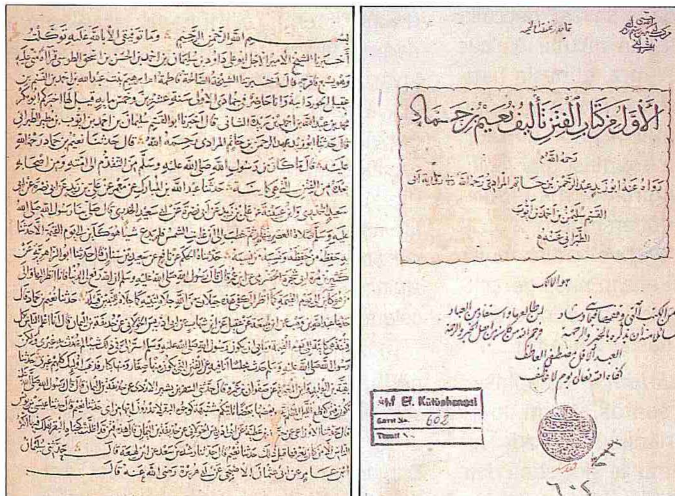
(الفتن و الملاحم)

Nuaym b. Hammâd'ın
(ö. 228/843)
fiten ve melâhime dair eseri.

Fiten ve melâhim*le ilgili rivayetlerin herhangi bir değerlendirmeye tâbi tutulmadan bir araya getirildiği eser kendi alanında kaleme alınmış ilk kitap olup Nuaym'ın talebelerinden Abdurrahman b. Hâtim el-Murâdî tarafından rivayet edilmiştir. Eserde konular sistematik açıdan iyi sayılmayacak bir şekilde ve zaman zaman tekrarlanmak suretiyle işlenmiştir. Kitap on bölümden (cüz) meydana gelmektedir. Birinci bölümde Hz. Peygamber'den sonra meydana gelecek **fitne***lerle bunların tarihleri; ikinci bölümde fitne anında yapılması gereken şeyler, bazı sahâbîlerin gördükleri fitnelerden sonra duydukları pişmanlık, halifelik ve halifeler; üçüncü bölümde Emevîler ve Abbâsîler dönemindeki fitneler, Abdullah b. Zübeyr fitnesi ve bunların mücadelesi; dördüncü bölümde Şam'da meydana gelecek olaylara dair haberler; beşinci bölümde Mehdî'nin ismi, nesebi, özellikleri, ortaya çıkışı ve ömrü; altıncı bölümde İstanbul'un fethi; yedinci ve sekizinci bölümlerde deccâl, Hz. Îsâ, Ye'cûc ve Me'cûc; dokuzuncu ve onuncu bölümlerde dâbbetü'l-arz ve diğer bazı kıyamet alâmetleriyle Habeşliler ve özellikle Türkler hakkındaki olumsuz rivayetler zikredilmektedir.

Eser, ihtiva ettiği rivayetler bakımından bir hadis kitabı olmaktan çok bir tarih kitabı mahiyeti taşımaktadır. Nitekim bazı muhaddislerin Nuaym b. Hammâd hakkındaki değerlendirmeleri de bunu doğrular niteliktedir. Ebû Arûbe, Nuaym'ın durumunun "biraz karanlık" olduğunu söylemekte, Nesâî de onun rivayetlerinin hüccet kabul edilemeyeceğini bildirmektedir. Zehebî, Nuaym'ın bir "ilim deryası" olduğunu kabul etmekle birlikte rivayetlerini benimseyemediğini belirtmekte ve eserinde pek çok münker ve kabul edilmesi imkânsız rivayet bulunduğunu kaydetmektedir (*Aʿlâmü'n-nübelâʾ*, X, 600, 609). Kurtubalı muhaddis Mesleme b. Kāsım da bu görüşe katılmaktadır (İbn Hacer, X, 462).

el-Fiten ve'l-melâḥim'de Hz. Peygamber'e nisbet edilen rivayetlerin sayısı pek az olup gayb ile ilgili konularda bile sahâbe ve tâbiînin görüşleri nakledilmiştir (s. 169-171, 185). Nitekim Abbâsî dö-

Nuaym b. Hammâd'ın *el-Fiten ve'l-melâḥim* adlı eserinin unvan sayfası ile ilk sayfası (Âtıf Efendi Ktp., nr. 602)

neminin sonu ve Türkler'in ortaya çıkışıyla ilgili rivayetlerin derlendiği bir yerde (s. 127) zikredilen on sekiz haberden sadece dördü, Mehdî'nin ortaya çıkışıyla ilgili konuda da (s. 205-207) yirmi iki haberden sadece ikisi Hz. Peygamber'e nisbet edilmiş, diğerleri sahâbe, tâbiîn ve daha sonraki dönem âlimlerinin sözleri olarak yer almıştır.

Kütüb-i Sitte müelliflerinin kendisinden pek az rivayette bulunduğu Nuaym b. Hammâd'ın asırlar boyunca ilgisiz kalınan bu eseri Süheyl Zekkâr tarafından yayımlanmıştır (Dımaşk 1991; Beyrut 1414/1993). Çalışmasında eserin British Museum ve Âtıf Efendi Kütüphanesi'ndeki nüshalarını esas alan nâşirin Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'ndeki nüshayı (nr. 2594) görmediği anlaşılmaktadır. İbn Tâvûs, İmâmiyye Şîası'nın Mehdî'si hakkında kaleme aldığı *el-Melâḥim ve'l-fiten fî ẓuhûri'l-ġāʾibi'l-muntaẓar* (Beyrut 1408/1988) adlı eserinde Nuaym b. Hammâd'ın kitabını özetlemiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Nuaym b. Hammâd, *Kitâbü'l-Fiten* (nşr. Süheyl Zekkâr), Dımaşk 1991; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerḥ ve't-taʿdîl*, VIII, 463-464; İbn Adî, *el-Kâmil*, VII, 2482-2485; Kelâbâzî, *Ricâlü Ṣaḥîḥi'l-Buḫârî*, II, 753; Hatîb, *Târîḫu Baġdâd*, XIII, 306-314; İbn Asâkir, *Târîḫu Dımaşḳ*, XVII, 605-611; İbn Tâvus, *el-Melâḥim ve'l-fiten*, Beyrut 1408/1988, s. 24; Mizzî, *Tehẕîbü'l-Kemâl*, XXIX, 366-480; Zehebî, *Aʿlâmü'n-nübelâʾ*, X, 597-612; İbn Hacer, *Tehẕîbü't-Tehẕîb*, X, 462; a.mlf., *Taḳrîbü't-Tehẕîb*, II, 305; Kehhâle, *Muʿcemü'l-müʾellifîn*, XIII, 97; Ziriklî, *el-Aʿlâm*, VIII, 353; Kettânî, *er-Risâletü'l-müsteṭrafe*, s. 49; Sezgin, *GAS* (Ar.), I, 196-197.

ALİ AKYÜZ

el-FİTEN ve'l-MELÂHİM

(الفتن و الملاحم)

Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr'in (ö. 774/1373) fiten ve melâhime dair eseri.

el-Bidâye ve'n-nihâye adıyla bir eser kaleme alan müellif, eserinin tarih kısmını teşkil eden *el-Bidâye*'de kâinatın yaratılışından başlayarak 767 (1365) yılına kadar meydana gelen olayları kronolojik sıraya göre anlatmıştır (bk. el-BİDÂYE ve'n-NİHÂYE). İkinci bölümü oluşturan *en-Nihâye*'de ise **fiten ve melâhim***, kıyamet alâmetleri ve âhiret halleriyle ilgili âyet, hadis, sahâbe sözleriyle bazı İslâm âlimlerinin görüşlerine yer vermiştir. *en-Nihâye*'de ele alınan konular geleceğe dair hadiseler olduğundan bu bölüm *el-Fiten ve'l-melâḥim* diye de adlandırılmış ve daha çok bu isimle tanınmıştır.

Eserde belli bir sistem gözetilmemiş, konular düzenli bir şekilde bölümlere ayrılmamıştır. Ancak kitabın tamamı incelendiğinde *el-Bidâye*'de mevcut kronolojik sıralamanın burada da devam ettirildiği görülür. Eser, Hz. Peygamber'in vefatından müellifin yaşadığı döneme kadar zuhur eden fiten olayları ile başlamaktadır. Burada Hz. Ebû Bekir ile Ömer'in hilâfetlerinden, Hz. Ömer zamanında İran'ın fethedileceği, fitnenin onun ölümünden sonra başlayacağı, Mısır'ın fethi, müslümanların Hintliler, Çinliler ve Türkler'le savaşacakları gibi olaylardan söz edilmektedir. Müellife göre bu haberlerin hepsi vuku bulmuştur. Daha sonra müellifin yaşadığı dönemi takip eden devirlerle ilgili olarak rivayet edilen haberlere yer verilmektedir. Bunlar da zuhur edip sürecek olanlarla kıyamet yaklaştığında ortaya çıkacak hadiseler olmak üzere ikiye ayrılabilir. Ümmetin çeşitli fırkalara bölüneceği, insanlar arasında cehaletin yayılacağı, zina, içki, akraba ziyaretini terk ve savaş gibi kötü şeylerin yaygınlaşacağı, kalplerden emanet duygusunun kalkacağı, insanların bölük bölük dinden çıkacağı, bazı müslümanların putperestliğe döneceği, fitne ve fesadın artması sebebiyle yaşayanların ölülere imreneceği vb. sosyal ve ahlâkî bozuluşu gösteren haberler bu gruptandır. Bu tür olaylar kaynaklarda, kısmen zuhur eden ve kıyamete doğru artma ve yaygınlaşma temayülü gösteren emâreler (küçük alâmetler) olarak da değerlendirilmektedir (Berzencî, s. 4, 70, 87; Yûsuf en-Nebhânî, s. 819). Daha sonraki bölümlerde kıyametin yaklaşması sırasında ortaya çıkacak olan alâmetler (büyük alâmetler) sıralanmaktadır. Bunlar arasında mehdînin zuhuru, Kostantiniye'nin fethiyle sonuçlanacak olan Bizans savaşı, deccâlin ortaya çıkışı, Hz. Îsâ'nın nüzûlü, Ye'cûc ve Me'cûc, dâbbetü'l-arz, güneşin batıdan doğması ve duhân gibi önemli konular üzerinde ayrıntılı biçimde durulur. Ardından, kıyametin kopması gibi jeolojik zaman ölçülerine giren büyük bir olayın Hz. Peygamber döneminde bile uzak görülmediğine dair âyet ve hadislere yer verildikten sonra bu olayın nasıl gerçekleşeceği konusuna geçilir ve sûra üfleyiş ile ba's hakkındaki naslar zikredilir.

el-Fiten ve'l-melâḥim'in üçte ikisini oluşturan bundan sonraki kısım kıyamet konularına ayrılmıştır. Burada kıyametin genel konumu ve şiddetine dair âyet ve hadisler zikredildikten sonra Hz. Peygamber'e has olan havz ile mîzan ve hisâb, sırat hakkındaki naslar belirtilir. Ardından cehenneme dair âyet ve hadisler, cehennem azabından kurtulma vasıtalarından biri olarak şefaat, cennet ve oradaki ebedî nimetleri konu alan naslar zikredilir. Eser, cennettekilerin Allah'ı görmeleri ve oradaki hayatın bazı yönlerine dair nasların ardından cennet ile cehennemin halen mevcut olduğu konusundaki kanaat ve bazı açıklamalarla son bulur.

Müellif *el-Fiten ve'l-melâḥim*'i kaleme alırken *Kütüb-i Sitte*'den başka İbn İshak'ın *es-Sîre*, İmam Şâfiî, Ebû Dâvûd et-Tayâlisî ve Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*, Abdürrezzâk ve İbn Ebû Şeybe'nin *el-Muṣannef* adlı eserleriyle Taberî ve İbn Merdûye'nin tefsirlerinden ve Nuaym b. Hammâd'ın *el-Fiten ve'l-melâḥim*'inden de faydalanmıştır.

Eserde âyet, hadis ve sahâbe sözleri yanında İsrâiliyat sayılabilecek haberlere de yer verilmiş, ancak bu tür haberler üzerine hüküm bina edilmemesine gayret gösterilmiştir. Ayrıca haberlerin sonunda rivayetin sahih, zayıf veya mevzû olduğu şeklinde değerlendirmeler de yapılmıştır (meselâ bk. I, 48, 53, 66, 73, 100; II, 5, 514). Kitapta genellikle rivayetler yorum yapılmadan sıralanmaktaysa da zaman zaman Havâric, Cehmiyye, Mu'tezile ve Şîa gibi mezheplerin görüşlerine yer verilmekte (bk. I, 24, 120), Ebû Ali el-Cübbâî, Tahâvî, İbn Hazm, Kādî İyâz ve Kurtubî gibi âlimlerin değerlendirmelerine işaret edilmektedir (meselâ bk. I, 120; II, 478, 547).

el-Fiten ve'l-melâḥim'den başta İbn Hacer el-Askalânî, İbn Hiccî, Ebü'l-Mehâsin el-Hüseynî, İbn Kādî Şühbe, Bedreddin el-Aynî, Berzencî, Nebhânî olmak üzere birçok müellif faydalanmıştır. Eserin asıl önemi, çeşitli hadis kitaplarında dağınık halde yer alan fiten, melâhim ve kıyamet alâmetlerine dair rivayetleri bir araya getirip sıhhat dereceleri hakkında genellikle bilgi vermiş olmasıdır. Ancak özellikle ileride vuku bulacak kötü olaylar (fiten), mehdî, deccâl, dâbbetü'l-arz gibi hususlara dair verilen bilgiler, hem nakil yönünden hem de İslâm'ın genel prensipleri ve realiteler açısından yeniden incelenmeye ve eleştirilmeye muhtaçtır.

el-Bidâye ve'n-nihâye'nin bütününü ihtiva eden nüshalar Türkiye'de (meselâ bk. Süleymaniye Ktp., Feyzullah Efendi, nr. 1390-1399, Ayasofya, nr. 2999-3002, Damad İbrâhim Paşa, nr. 883, 884; TSMK, III. Ahmed, nr. 2923, Beyazıt Devlet Ktp.,

Veliyyüddin Efendi, nr. 2347-2350; Köprülü Ktp., Fâzıl Ahmed Paşa, nr. 1029) ve Türkiye dışında çeşitli kütüphanelerde (bk. Ahlwardt, IX, 61; British Museum, Add., nr. 7313-17; Dârü'l-kütübi'l-Mısriyye, nr. 3609) bulunmaktadır. Şah Hüseyin Selemâsî (Süleymaniye Ktp., Damad İbrâhim Paşa, nr. 892) ve Mahmûd Şirvânî (Süleymaniye Ktp., Damad İbrâhim Paşa, nr. 893-896, Ayasofya, nr. 2996, Fâtih, nr. 4265; İÜ Ktp., TY, nr. 2346) eseri *Tercümetü'l-Bidâye ve'n-nihâye fi't-târîh* adıyla Türkçe'ye çevirmişlerdir. *el-Fiten ve'l-melâḥim* Muhammed Fehîm Ebû Ubye (*Nihâyetü'l-bidâye ve'n-nihâye fi'l-fiten ve'l-melâḥim*, Riyad 1968), Şeyh İsmâil el-Ensârî (*Nihâyetü'l-bidâye ve'n-nihâye*, Riyad 1388), Tâhâ Muhammed ez-Zeynî (*Kitâbü'n-Nihâye [el-Fiten ve'l-melâḥim]*, Kahire 1389/1969), Abdüllatîf Âşûr (*ʿAlâmâtü yevmi'l-ḳıyâme*, Kahire 1980), Muhammed Ahmed Abdülazîz (*en-Nihâye fi'l-fiten ve'l-melâḥim*, Beyrut 1408/1988) ve Yûsuf Ali Büdeyvî (*el-Fiten ve'l-melâḥim el-vâḳıʿatü fî âḫiri'z-zamân*, Dımaşk 1414/1993, eserin üçte birinden ibaret olan fiten ve melâhim kısmı) tarafından yayımlanmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Kesîr, *el-Bidâye*, I, 6-7; a.mlf., *en-Nihâye* (Zeynî), tür.yer.; İbn Hacer, *İnbâʾü'l-ġumr*, I, 45-47; Taşköprizâde, *Miftâḥu's-saʿâde*, I, 251-252; Berzencî, *el-İşâʿa li-eşrâṭi's-sâʿa*, Beyrut, ts. (Dârü'l-Kütübi'l-ilmiyye), s. 4, 70, 87; W. Ahlwardt, *Werzeichnis*, Hildesheim 1981, IX, 61; Yûsuf en-Nebhânî, *Ḥüccetullāh ʿale'l-ʿâlemîn*, Beyrut 1317, s. 819; M. Şemseddin [Günaltay], *İslâmda Tarih ve Müverrihler*, İstanbul 1339-42, s. 339-340; Brockelmann, *GAL*, II, 60-61; Müneccid, *Muʿcem*, III, 38-39; a.mlf., *Muʿcemü'l-müʾerriḫîne'd-Dımaşḳıyyîn*, Beyrut 1398/1978, s. 205-206; Kehhâle, *Muʿcemü Muṣannifi'l-kütübi'l-ʿArabiyye*, Beyrut 1406/1986, I, 97-98; H. Laoust, "Ibn Kathīr", *EI²* (İng.), III, 818.

İLYAS ÇELEBİ

FİTİL

Top ve tüfeğin ateşlenmesinde, lağımların patlatılmasında kullanılan bir çeşit yanıcı ip veya şerit.

İlk olarak milâttan önce 1000 yıllarında aydınlatmada kullanılan fitil (Ar. fetîl) bitki liflerinden hazırlanmaktaydı. Daha sonraki asırlarda yanıcı özelliğe sahip dokuma elyaftan elde edilerek geniş ölçüde yaygınlaştı. Ateşleme sisteminin bir parçası olarak silâhlarda kullanılması XV. yüzyılda gerçekleşti. Bu yüzyıldan itibaren Avrupa'da ateşli silâhların gelişmesi fitile harp mühimmatı içinde önemli bir yer kazandırdı. İlk fitilli tüfekler muhtemelen 1411'de Viyana'da icat edilmiştir. İstanbul'un fethi esnasında tüfeğin etkili bir silâh olduğu anlaşılınca fitilin kullanılma sahası genişledi ve fitil imalâtı ihtiyaca göre arttı. 1471 yılında İngiltere'de fitille ateşlenen tüfekler yapılmış ve İngilizler 1485'te Pavia'da Fransızlar'a bu tüfekler sayesinde üstünlük sağlamışlardı. 1568'den 1596 yılına kadar Avrupa'da birçok silâh imalâtçısı, ateşleme sistemini değiştirip yanar fitili hareketli hale getirerek Wheel-lock ve Match-lock gibi yeni fitilli tüfek modelleri geliştirmişti.

Fitil üretimi önce topu, daha sonra tüfeği etkili bir silâh olarak savaşlarda kullanmaya başlayan Osmanlılar'da da önemli bir imalât kolu haline gelmişti. Ok, yay, tüfek, kılıç, kazma, kürek, barut, kurşun, zırh vb. hazırlamakla görevli Cebeci Ocağı ortaları fitil imal etmekteydiler. Bu ocak yaptığı fitilin defterini de tutardı. Fitil yapmak için barut (fitil otu) ve kükürt gibi kolay tutuşan veya parlayan madde bulamaç halinde iken ipe emdiriliyordu (telkin edilme). İpin bükülebilen bir vasıfta olması gerekiyordu, çünkü bu iplere bulamaç daha iyi nüfuz ediyordu. Bu tip fitile "bükme" de denmekteydi; bükme daha sonra güneşte kurutulurdu. İnce iplerin bir araya getirilerek örülmesinden meydana gelen fitiller de vardı. Bu imalâtta ocağın barutçuları ile (otçular) fitilcileri beraber çalışırdı. Mısır ve Suriye'den getirilen pamuk ipi fitil imaline en uygun malzemeydi. Fitilin Mısır keteninden de yapıldığı bilinmektedir. Lut gölü civarında bir bölgede Arap kabilelerinin kullandığı fitil "Sodom elması" denilen bir bitki lifinden imal ediliyordu. Bu lif kolayca yandığı için barutla telkin edilmesine gerek yoktu.

Sefere gidilirken sarılarak Cebeci Ocağı tarafından korunan fitiller sefer sırasında harp levazımatı arasında bol miktarda bulundurulur, barutla birlikte savaş mahallinde ilgili kısımlara dağıtılırdı. Eğri seferine (1596) gidilirken pamuk ipliğinden imal edilmiş fitilden 300 kantar götürülmüştü. II. Viyana Kuşatması'ndan sonra önemli miktarda fitilin Macarlar'ın, 1716'da Petervaradin yenilgisinden sonra yine bol miktarda fitilin Avusturyalılar'ın eline geçtiği bilinmektedir. 1724, 1726 ve 1727 yıllarında Faş Kalesi'nin tahkiminde ve mühimmatının temininde çeşitli miktarlarda fitil-i Mısrî ve fitil-i penbe gönderilmişti. Öte yandan kale kuşatmaları sırasında gerek top gerekse surları yıkmak için toprağın altında açılan tünellerde de (lağım) barut ve fitil çok kullanılırdı. Nitekim Girit seferinde Kandiye kuşatması esnasında elli kadar lağım kazılmış, patlayıcıları ateşlemek için bol miktarda fitil harcanmıştı.

Top imalinde fitilin konacağı kanalın, alabileceği barutun miktarı ile (barut hakkı) uygunluğuna dikkat edilirdi. Bu kanala fitil yeri denirdi. Topu ateşlemek için önce fitili tutuşturmak gerekirdi. Topun barut hakkı (yemleme barutu) hazneye doldurulduktan sonra fitil takılır, fitili ateşlemek için fitil sırığı kullanılırdı. Bu sırık, demirli ucunun kenarına fitil sarılmış bir değnekten ibaretti.

Osmanlılar'da ilk geliştirilmiş fitilli tüfekler "arkebüz" adıyla anılmış, daha sonra "fitilli musket" denilen tüfekler kullanılmaya başlanmıştır. Bunların değişik bir modeli fitilli metris tüfekleridir. Kapsülün icadı ile fitilli tüfekler yavaş yavaş yerini kapsüllü tüfeklere bırakmış ve kapsülün toplarda da kullanılması ile fitil harp malzemesi olarak önemini yitirmeye başlamıştır.

Mum, kandil veya lambaya konulan bükülmüş pamuk ipine de fitil denmektedir. Ayrıca fitil ağırlık ölçüsü olarak kullanılan dirhemin kesirlerindendir. Dirhemin dörtte birine denk (bk. **DÂNEK**), dengin dörtte birine kırat, kıratın dörtte birine fitil denirdi. Fitilin de kesirleri vardır.

BİBLİYOGRAFYA :

Türk Lugatı, III, 611-612; BA, *MD*, nr. 5 (Ankara 1994), hk. 566, 1016, 1428; nr. 90, 154; Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, İstanbul 1983, s. 229; Hadîdî, *Tevârîh-i Âl-i Osmân: 1299-1523* (haz. Necdet Öztürk), İstanbul 1991, s. 323; Selânikî, *Târih* (İpşirli), II, 705; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, VIII, 469; Silâhdar, *Târih*, I, 481; II, 534; Hezârfen, *Telhisü'l-beyân*, Leningrad Orient Institute, nr. 357, vr. 77b; Câbî Ömer Efendi, *Târih* (haz. Mehmet Ali Beyhan, doktora tezi, 1992), İÜ Ed.Fak. Genel Kitaplığı, nr. TE 9, s. 49; Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, II, 3, 4, 117, 131; Halil İnalcık, "The Socie-Political Effects of the Diffusion of Fire-arms in the Middle East", *War Tecnology and Society in the Middle East* (ed. V. J. Parry — M. E. Yapp), London 1975, s. 195-217; V. J. Parry, "Osmanlı İmparatorluğunda Kullanılan Harp Malzemesinin Kaynakları" (trc. Salih Özbaran), *TED*, sy. 3 (1973), s. 39-40; a.mlf., "Bārūd", *EI²* (İng.), II, 1061; Mevlut Uzun, "Fitilli Tüfekler", *İTÜ Mimarlık Fakültesi Mimarlık Tarihi ve Restorasyon Enstitüsü Bülteni*, II/7, İstanbul 1976, s. 27-29; Mahir Aydın, "Faş Kalesi", *Osm.Ar.*, VI (1986), s. 84, 90, 129, 131, 133, 135; Pakalın, I, 632-633; Celâl Esad Arseven, "Fitil", *SA*, II, 594; "Silâh", *a.e.*, IV, 1810, 1812, 1813.

MÜCTEBA İLGÜREL